

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК ПРЕВЕНТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто теоретичні аспекти соціально-економічного прогнозування як превентивного інструменту зміцнення економічної безпеки держави. Проаналізовано та визначено сутність понять «прогноз», «передбачення», «віщування», форм передбачення, елементів системи прогнозування; подано основні класифікаційні ознаки видів прогнозу; охарактеризовано основні відмінності між прогнозом і планом тощо.

Ключові слова: прогноз, план, передбачення, віщування, гіпотеза, прогностика, соціально-економічне прогнозування.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток ринкових відносин спонукає будь-який економічний об'єкт, у тому числі підприємство, до організації системи соціально-економічного прогнозування як безперервного процесу передбачення змін зовнішнього середовища та адаптації внутрішніх факторів виробництва для подальшого зростання з метою вирішення конкретних комерційно-ділових цілей і завдань. Отже, дослідження соціально-економічного прогнозування як інструмента передбачення майбутнього є надзвичайно актуальним.

Мета статті – визначення соціально-економічного прогнозування як інструменту дослідження потреб та можливостей їх передбачення в сучасних умовах.

Соціально-економічне прогнозування у нашому випадку характеризується двома складовими: економічною та соціальною. Економічне прогнозування як система наукових досліджень якісного й кількісного характеру спрямована на визначення тенденцій розвитку національної економіки на основі пошуку ефективних шляхів досягнення цілей цього розвитку. Соціальна складова прогнозування спрямована на задоволення цілої низки потреб соціуму. Саме тому прогнозування застосовується на попередньому етапі стратегічного планування і сприяє розробці концепції економічного розвитку на перспективу, а також відіграє визначальну роль в процесі реалізації плану.

Стан дослідження. Різні аспекти соціально-економічного прогнозування були предметом досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Вагомий внесок у створення теоретико-практичної наукової бази економічного програмування та прогнозування зробили академіки В.М. Гесць, І.І. Лукінов, учені-економісти В.Ф. Беседін, Ю.В. Гончаров, І.М. Євдокимова, І.В. Крючкова, Б.Я. Панасюк, М.Т. Пашута, А.Г. Савченко, М.М. Якубовський та інші. На сучасному вказана про-

блема широко висвітлюється у працях вітчизняних учених: Н. Журавльової, Л. Канторовича, І. Коржуни, О. Кузьміна, Г. Лопушинської, С. Ожегової, В. Парсяка, С. Покропивного, Г. Тарасюка, Ф. Федоренка, Л. Шwab та інших, а також таких російських науковців: В. Базарова, В. Борисевича, Г. Кандаурової, Н. Кондратьєва, В. Леонтєва, В. Попова, А. Уткіна та ін.

Аналіз наукових літературних джерел вказує на те, що соціально-економічне прогнозування є ще недостатньо дослідженим; практично не розроблені науково-методичні засади його організації.

Виклад основних положень. Для з'ясування змісту поняття «соціально-економічне прогнозування» як економіко-управлінської категорії слід дати його визначення. У практичному аспекті адміністративне планування та прогнозування, яке ґрунтувалося на застосуванні вольових командних принципів керівництва і управління, поступово втрачає наказово-регулятивні зв'язки, оскільки на зміну йому приходять такі характерні ознаки ринкових регуляторів, як свобода підприємницької діяльності, приватна власність, демократичність в економічних взаємовідносинах тощо. Проте теоретична ідентифікація цих перетворень у сучасній теорії управління, програмування та прогнозування зводиться до вживання термінів «передбачення», «оповіщення», «віщування» «гіпотеза» тощо. Зрозуміло, що багатогранність докорінних практичних перетворень указані поняття не можуть відобразити. Вважаємо, що більш точним і теоретично обґрунтованим буде вживання термінів «прогнозування» чи «соціально-економічне прогнозування», які знаходяться в одному топонімічному ряді з такими поняттями, як «прогноз», «гіпотеза», «план», «віщування», «передбачення». При цьому слід зрозуміти відмінності між цими поняттями.

Ключове слово «прогноз» у перекладі з грецької мови означає «передбачення, передрікання» і, на жаль, поки що вживається лише у дисертаційних дослідженнях та наукових статтях, небагатьох посібниках та підручниках. У науковому обігу це поняття вперше почало вживатись у медицині. Давньогрецький вчений та видатний лікар Гіппократ (460–377 рр. до н. е.) є автором відомої праці «Прогностика», у якій зміст понять «передбачення», «передрікання», «прогнозування» розглядаються через призму перебігу (протікання) хвороби.

Отже, з наукової точки зору під поняттям «прогноз» слід розуміти науково обґрунтоване судження про можливі стани об'єкта в майбутньому, про альтернативні шляхи і строки їх досягнення [1, с. 8–9; 2, с. 5; 3, с. 6; 4, с. 9–10].

Зауважимо, що прогнозування є частиною більш загального поняття «передбачення», котре поєднує всі різновиди способів здобування інформації про майбутнє: наукове, що засноване на знанні законо-

мірностей розвитку природи, суспільства, мислення; інтуїтивне – на передчуттях людини; буденне – на так званому життєвому досвіді, прикметах і т. ін.; релігійне пророкування ґрунтується на вірі в над-природні сили, на марновірствах тощо. Отже, передбачення за своєю сутністю є широким за змістом поняттям.

Залежно від ступеня конкретності й характеру впливу на хід досліджуваних процесів розрізняють три форми передбачення [3, с. 6]:

– *Гіпотеза* (загальнонаукове передбачення) – це наукове передбачення на рівні загальної теорії. Основою для побудови гіпотези є теорія і відкриті на її основі закони, закономірності та причинно-наслідкові зв'язки функціонування і розвитку досліджуваних об'єктів;

– *Прогноз* – передбачення на рівні конкретно-прикладної теорії. Для прогнозу характерний більший ступінь визначеності й достовірності, оскільки він ґрунтується на якісних і кількісних показниках. Проте прогноз має імовірнісний характер, що впливає на взаємозв'язки з об'єктом прогнозування;

– *План* – це постановка точно визначеної мети й передбачення конкретних, детальних подій досліджуваного об'єкта. У плані фіксують шляхи та засоби розвитку об'єкта відповідно до поставлених завдань, обґрунтовують ухвалені управлінські рішення.

Вищенаведені форми передбачення – послідовні рівні пізнання об'єкта в майбутньому. Висхідним початком цього процесу є загальнонаукове передбачення станів об'єкта, завершальний етап – складання плану переведення об'єкта в новий заданий для нього стан. План і прогноз взаємодоповнюють один одного стадіями планування; при цьому прогноз є фактором, який орієнтує практику з точки зору можливості розвитку в майбутньому, а прогнозування – інструментом розробки планів.

Основні відмінності між поняттями «прогноз» та «план» за певними критеріальними ознаками відображені у табл. 1.

Таблиця 1

Основні відмінності між прогнозом та планом

Ознака	Прогноз	План
Зміст	Варіативність	Альтернативність
Методи	Імовірнісні та статистичні	Балансові та інші розрахункові методи
Взаємозв'язок	Є складовою планування, проте існують галузі, в яких прогнозують, але не планують (наприклад, демографічні процеси)	ґрунтується на прогнозі
Функції	Створює наукові передумови для ухвалення управлінських рішень	Спрямований на ухвалення і практичне здійснення управлінських рішень

Так, на відміну від планування як однієї з основних функцій управління, прогнозування в управлінському циклі характеризується меншою точністю і більшою протяжністю в часі, оскільки його основне завдання – наукове передбачення розвитку виробництва, а також пошук рішень, які насамперед забезпечать умови для стратегічного розвитку певної соціально-економічної системи та її складових в оптимальному режимі. Суттєві відмінності між системами прогнозування та планування подані у табл. 2 [4, с. 99].

Таблиця 2

Характеристика основних відмінностей між системами прогнозування та планування

Найменування критерію відмінності	Система прогнозування	Система планування
<i>Вхідні дані, що використовуються</i>	Менш достовірні	Більш достовірні
<i>Повнота вхідних даних, що використовуються</i>	Дані ймовірні	Дані достовірні
<i>Математичні методи, що застосовуються</i>	Прогнозовані, які дають достатньо узагальнений результат	Більш точні
<i>Масштаб використання графічних методів</i>	Достатньо великий	Достатньо обмежений
<i>Об'єкти</i>	Більш укрупнені	Достатньо диференційовані
<i>Нормативне забезпечення</i>	Відсутнє або достатньо низьке	Частково існує або порівняно високе
<i>Характер використання</i>	Ймовірнісний	Нормативний

Джерело: [4, с. 99].

Із даних таблиці 2 зрозуміло, що для системи планування характерні процеси розробки та ухвалення управлінських рішень, тоді як головне призначення системи прогнозування полягає у створенні наукових передумов реалізації планових ідей.

На сучасному етапі розвитку економіки постає питання визначення основних елементів системи прогнозування, до яких, зважаючи на різні погляди вчених [5, с. 75–76; 6; 7, с. 245], відносять: парадигму, закони, принципи, категорії, поняття, терміни, об'єкти, ретроспективні вихідні дані, політику прогнозування, моделі та методи прогнозування тощо (рис. 1).

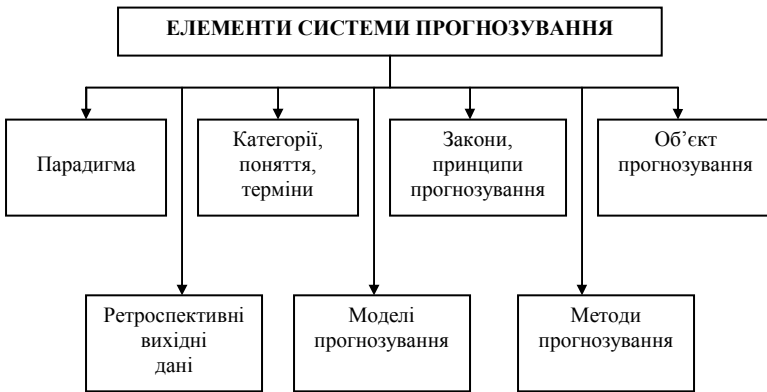


Рис. 1. Основні елементи систем прогнозування

Розглянемо їх детальніше. Під поняттям «парадигма» слід розуміти сукупність переконань, цінностей і технічних засобів, прийнятих науковим співтовариством, які забезпечують існування наукової традиції.

Якість прогнозування значною мірою залежить від глибини врахування принципів, їх кількості та дієвості. За словником С.І. Ожегова, принцип – основне, початкове положення будь-якої теорії, вчення чи програми [8, с. 106]. Єдиним недоліком цього твердження є те, що тут не називається джерело формування початкового положення, твердження.

Історичний розвиток науки управління говорить про те, що відомий американський інженер Ф. Тейлор – засновник школи наукового управління, вперше виділив ряд загальних принципів, які лягли в основу науки управління [9, с. 33]. До них він відносив: розподіл, вимірювання праці; програми стимулювання; мотивацію; роль індивідуальних здібностей, менеджменту, профспілок у плановій діяльності організації та ін.

Продовжувач його наукових пошуків – А. Файоль, вже засновник так званої класичної школи в менеджменті, вводить поняття загальних принципів побудови структури організації [9, с. 37]. Однак, на його думку, ці принципи повинні бути гнучкими і здатними пристосуватися до будь-яких запитів, оскільки «в адміністративних засадах немає нічого негнучкого та абсолютного; все в них є питанням міри. Майже ніколи не застосовується один і той самий принцип у схожих умовах: потрібно враховувати різні та змінювані обставини, відмінності та заміну людей і багато інших змінних елементів» [10, с. 20]. Тому

до таких принципів А. Файоль відносить: єдність, неперервність, гнучкість і точність.

Ще один елемент систем прогнозування – вихідні дані, які становлять так звану ретроспективну інформацію, що відображає сформовані закономірності, властиві досліджуваному явищу чи процесу.

На відміну від попереднього елемента системи прогнозування, політика як невід’ємний структурний елемент цієї системи є санкціонованим засобом досягнення сформульованих цілей, які надаються за допомогою загальноприйнятих процедур ухвалення управлінських рішень.

Також важливим елементом системи соціально-економічного прогнозування є система методів та моделей. У практиці соціально-економічного прогнозування застосовуються широкий спектр методів, які являють собою комплекс засобів та прийомів розробки прогнозів.

Так, доктор економічних наук професор А.Ф. Мельник [11, с. 142] для розробки різноманітних прогнозів та реалізації індикативних планів на різних рівнях соціально-економічного прогнозування рекомендує застосовувати наступні методи: системного аналізу, балансовий, нормативний, економіко-математичні та програмно-цільовий. Особлива увага приділяється наступним з них: балансовому, який використовується під час розробки Державної програми економічного і соціального розвитку, нормативному та економіко-математичного моделювання.

Досить цікавою є думка Г.М. Тарасюк, Л.І. Шваб [12, с. 11] з приводу методів прогнозування, які розглядають їх з позиції трьох підходів: системного, конкретно-історичного та комплексного. Системний підхід передбачає, по-перше, розгляд системи прогнозування як єдиного цілого, вивчення об’єкта управління, зважаючи на всі його аспекти: економічний, соціальний, технічний, екологічний та ін.; по-друге, можливість поділити систему на підсистеми і дослідити їх взаємодію. Конкретно-історичний підхід як один із методів дослідження науки прогнозування передбачає вивчення відносин у сфері прогнозування як процесів, що знаходяться на стадії розвитку та змінюються під впливом факторів, що впливають на них.

Класифікуючи моделі як ще один із елементів системи прогнозування, які часто використовуються у прогнозуванні, відомий дослідник У. Леппард [13, с. 34] виділив наступні: логіко-раціональні з домінуванням мислення; суб’єктивного передбачення з домінуванням відчуття та прагматичного нарощування з домінуванням дії. Крім цього, вважаємо, що доцільно вказати на такі два класи моделей у системі соціально-економічного прогнозування: концептуальні та математичні. До перших відносимо ті, що на понятійному рівні встановлюють вплив одних категоріальних змінних на інші, тенденції їхньої зміни (розвит-

ку) залежно від умов ділового середовища, а також містять відповідний набір альтернативних стратегій. Загальну класифікацію видів соціально-економічного прогнозування з огляду на окреслені позиції науковців подано у табл. 3.

Таблиця 3

Класифікація видів соціально-економічного прогнозування

Критерії	Види соціально-економічного прогнозування
1	2
<i>За масштабом прогнозування</i>	<ul style="list-style-type: none"> - міжнародне - макроекономічне (національне, народногосподарське) - структурне (міжгалузеве і міжрегіональне) - прогнози розвитку народногосподарських комплексів (паливно-енергетичного, агропромислового, інвестиційного, виробничої інфраструктури, сфери обслуговування населення) - прогнози галузеві й регіональні - прогнози первинних ланок народногосподарської системи (підприємств, виробничих об'єднань, окремих виробничих продуктів тощо)
<i>За часом попередження</i>	<ul style="list-style-type: none"> - оперативне - короткотермінове - середньотермінове - довготермінове - далекотермінове
<i>За характером об'єкта прогнозування</i>	<ul style="list-style-type: none"> - розвитку виробничих відносин - соціально-економічних передумов і наслідків глобалізації - динаміки народного господарства (його темпів, факторів і структури) - відтворення трудових ресурсів - зайнятості, підготовки і перепідготовки кадрів - економічного використання природних ресурсів - відтворення основних фондів і капітальних вкладень - рівня життя населення - фінансових відносин, доходів і цін - зовнішніх економічних зв'язків тощо
<i>За функціональною ознакою</i>	<ul style="list-style-type: none"> - пошукове - нормативне
<i>За ступенем визначеності досліджуваних параметрів</i>	<ul style="list-style-type: none"> - детерміноване - стохастичне - змішане

1	2
<i>За призначенням</i>	- рекомендоване - обов'язкове для виконання
<i>За ступенем складності об'єкта прогнозування</i>	- надпросте - просте - складне - надскладне
<i>За критерієм кількісної оцінки результатів дослідження</i>	- інтервальне - точкове
<i>За ступенем інформаційної забезпеченості</i>	- прогноз із повним забезпеченням кількісною інформацією - прогноз із неповним забезпеченням кількісною інформацією - прогноз із якісною ретроспективною інформацією - прогноз із повною відсутністю ретроспективної інформації

Таблиця складена на основі критичного аналізу положень, окреслених В.М. Гейцем, Т.С. Клебановою, О.І. Черняком, В.В. Царьовим та ін. [9, с. 83–84; 26, с. 42–46; 29, с. 12–15]

Важливим елементом системи соціально-економічного прогнозування буде розгляд її видів (форм) та їх групування за різними класифікаційними ознаками. Науково доведено, що поки що не існує єдиної класифікації видів соціально-економічного прогнозування. Аналізуючи зміст багатьох наукових праць [4, с. 83–85; 14, с. 45–54; 15, с. 13–14; 16, с. 25; 17, с. 63; 18, с. 7–8; 19, с. 13–15; 20; 21, с. 24–25; 22, с. 39–43], можемо виокремити основні класифікаційні напрямки видів соціально-економічного прогнозування та визначити основні критерії їх поділу за кожним із схематично наведених у табл. 3 напрямків.

В основу такої класифікації покладено наступні критерії: масштаб прогнозування, час попередження, характер об'єкта прогнозування, функціональну ознаку, ступінь визначеності досліджуваних параметрів, призначення, складність об'єкта прогнозування, кількісну оцінку результатів дослідження, ступінь інформаційної забезпеченості та ін.

Подана у табл. 3 система прогнозів охоплює різноманітні види прогнозів, які діють на макрорівні, тобто на загальнодержавному рівні, а також прогнози, що розробляються на підприємстві загалом.

Висновки. Наведений вище аналіз дає право зробити такі висновки:

– під поняттям «прогноз» слід розуміти науково обґрунтоване судження про можливі стани об'єкта в майбутньому, про альтернативні шляхи і строки їх досягнення;

– термін «прогнозування» стоїть в одному топонімічному ряді з таким поняттям, як «планомірність». Так, основні характерні ознаки планомірності – відповідність, узгодженість, координація, цілеспрямованість певних дій, які більшою мірою є об’єктивними за своєю суттю, тоді як прогнозування відображає суб’єктивну практичну реалізацію цієї й за своєю природою є суб’єктивно свідомою, цілеспрямованою діяльністю людини;

– основними елементами системи прогнозування, зважаючи на різні позиції вчених, є: парадигма, закони, принципи, категорії, поняття, терміни, об’єкти, ретроспективні вихідні дані, політика прогнозування, моделі та методи прогнозування тощо;

– важливий елемент системи соціально-економічного прогнозування – розгляд її видів та їх групування за різними класифікаційними ознаками. В основу такої класифікації нами покладено наступні критерії: масштаб прогнозування, час попередження, характер об’єкта прогнозування, функціональна ознака, ступінь визначеності досліджуваних параметрів, призначення, складність об’єкта прогнозування, кількісна оцінка результатів дослідження, ступінь інформаційної забезпеченості та ін.

1. Грабовецький Б.Є. Економічне прогнозування та планування: навч. посібник / Б.Є. Грабовецький. – К.: ЦУЛ, 2003. – С. 8–11, 14–20.

2. Присенко Г.В. Прогнозування соціально-економічних процесів: навч. посібник / Г.В. Присенко, Є.І. Равікович. – К.: КНЕУ, 2005. – 380 с.

3. Яцура В.В. Соціально-економічне прогнозування: навч. посібник / В.В. Яцура, О.С. Сенишин, М.О. Горинь. – Львів, 2010. – 412 с.

4. Царев В.В. Внутрифирменное планирование: учебник для вузов / В.В. Царев. – СПб.: Питер, 2002. – 496 с.

5. Егоров В. В. Прогнозирование национальной экономики: учеб. пособие / В.В. Егоров, Г.А. Парсаданов. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 421 с.

6. Бухалков М.И. Внутрифирменное планирование: учебник / М.И. Бухалков. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 543 с.

7. Владимирова Л.П. Прогнозирование и планирование в условиях рынка: учеб. пособие / Л.П. Владимирова. – М.: Издательский дом «Дашков и К», 2000. – 428 с.

8. Селезнева Г.А. Планирование деятельности предприятия: учеб. пособие / Г.А. Селезнева. – Харьков, 2004. – 128 с.

9. Тарнавська Н.П. Менеджмент: теорія та практика: підручник для вузів / Н.П. Тарнавська, Р.М. Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 1997. – 456 с.

10. Управление – это наука и искусство / А. Файоль, Г. Эмерсон, Ф. Тейлор, Г. Форд. – М.: Республика, 1992. – 157 с.

11. Державне регулювання економіки: навч. посібник / за ред. д-ра екон. наук, проф. І.Р. Михасюка. – К.: Атіка, Ельга - Н, 2000. – 592 с.

12. Тарасюк Г.М. Планування діяльності підприємства: навч. посібник / Г.М. Тарасюк, Л.І. Шваб. – К.: Каравела, 2003. – 580 с.

13. Солнцев С.О. Моделі у стратегічному маркетинговому плануванні / С.О. Солнцев // Маркетинг в Україні. – 2002. – № 6. – С. 34–36.

14. Ильин А.И. Планирование и прогнозирование на предприятии: учебник / А.И. Ильин. – [2-е изд.] – М.: Новое знание, 2001. – 429 с.
15. Козырев А.А. Стратегическое планирование: учеб. пособие / А.А. Козырев, Л.О. Прокопчук. – СПб.: Издательство Михайлова В.А., 2002. – 385с.
16. Индикативное планирование: учеб. пособие / Петров А.Н., Демидова Л.Г., Климов С.М., Щербаковский Г.З., Ананов Н.Г. – СПб.: Знание, 2000. – 172 с.
17. Прогнозирование и планирование экономики: учеб. пособие / [В.И. Борисевич, Г.А. Кандаурова, Н.Н. Кандауров и др.]; под общ. ред. В.И. Борисевича, Г.А. Кандауровой. – М.: ИП «Экоперспектива», 2000. – 432 с.
18. Шевченко Г.С. Соціально-економічне прогнозування: навч. посібник / Г.С. Шевченко, В.К. Данілова, М.М. Якуба. – Львів: ІЗМН, 1998. – 88 с.
19. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування: підручник / [Геєць В.М., Клебанова Т.С., Черняк О.І., Іванов В.В., Дубровіна Н.А. та ін.]. – Х.: ІНЖЕК, 2005. – 396 с.
20. Mali P. Management Handbook Operating Guidelines: Techniques and Practices / Paul Mali. – Irvin, McGraw-Hill, 1981. – 682 p.
21. Касьяненко В.О. Моделювання та прогнозування економічних процесів: навч. посібник / В.О. Касьяненко, Л.В. Старченко. – Суми: Університетська книга, 2006. – 185 с.
22. Домарадська Г.С. Прогнозування і макроекономічне планування: навч. посібник / Г.С. Домарадська, Т.М. Гладун, Р.В. Фещур. – Львів: Магнолія-2006, 2007. – 211 с.

Пицур Я.С., Сеньшин О.С. Социально-экономическое прогнозирование как превентивный инструмент укрепления экономической безопасности

Рассмотрены теоретические аспекты социально-экономического прогнозирования как превентивного инструмента укрепления экономической безопасности государства. Проанализирована и определена сущность понятий «прогноз», «предсказание», формы предвидения, элементы системы прогнозирования; представлены основные классификационные признаки видов прогноза; охарактеризованы основные различия между прогнозом и планом и т.д.

Ключевые слова: *прогноз, план, предвидение, предсказание, гипотеза, прогностика, социально-экономическое прогнозирование.*

Pitsur Y.S., Senyshyn O.S. Socio-economic forecasting as a preventive tool to the economic security strengthening

The article deals with the theoretical aspects of the socio-economic forecasting as a preventive tool to the economic security strengthening of the state. The essence of the concepts «prognosis», «prediction», «prophecy», prediction forms, the system forecasting elements are analyzed and defined. The main classification features elements of the forecasting types are given. The differences between forecast and plan are characterized.

Key words: *forecast, plan, anticipation, prediction, hypothesis, prognosticate, socio-economic forecasting.*

Стаття надійшла 20 квітня 2013 р.